

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1881-1882.

*Vergadering van Woensdag, 19 April 1882,
des avonds ten half acht ure.*

Aan de orde is de ballotage van nieuwe kandidaten.

De VOORZITTER verzoekt den heeren Winckel en Onnen met hem het bureau van stemopneming te willen uitmaken.

De uitslag der stemming is, dat met algemeene stemmen tot nieuwe leden worden aangenomen de heeren: J. A. Nebbens Sterling, 1e luit.-ingenieur, te Brielle; D. I. Boom, Luitenant ter Zee 1e klasse, te den Helder; W. J. G. Van der Veur, Kapitein der Artillerie, te 's-Hertogenbosch; A. Nieuwenhuis, 1e Luitenant der Infanterie, te Leeuwarden; A. E. von Brücken Fock, 1e Luitenant-Ingenieur, G. F. G. A. Van Kempen, Kapitein-Ingenieur, A. F. Swaan, Kapitein-Ingenieur, allen te Utrecht, en K. J. Thomas, 1e Luitenant der Infanterie, in Nederlandsch-Indië.

De VOORZITTER dankt de heeren van het stembureau voor de door hen volbrachte taak.

De VOORZITTER deelt mede, dat is ingekomen een door 29 leden geteekende brief, waarbij verzocht wordt dat, van wege
1881/82.

het Bestuur tot de Leden het beleefd verzoek zou worden gericht, gedurende het houden der voordrachten niet te willen rooken; of, wanneer dit het Bestuur wenschelijk voorkwam, een wijziging van het reglement in dien zin voor te stellen.

Het laatste komt het Bestuur niet wenschelijk voor; wat evenwel het eerste betreft, het Bestuur zal gaarne voor de volgende lezingen dergelijk verzoek tot de leden richten, terwijl het verwacht dat ook reeds heden avond een gematigd gebruik van het rooken zal worden gemaakt.

Aan de orde is thans de voordracht van den Hoogleeraar Dr. C. B. SPRUIJT over:

De persoonlijke dienstplicht uit een politiek en sociaal oogpunt.

De heer SPRUIJT zegt:

M. H.! Toen uw Bestuur mij in den loop van den vorigen zomer uitnoodigde in deze vergadering den persoonlijke dienstplicht te komen bespreken, gevoelde ik mij zeer vereerd door die onderscheiding, maar meende ik toch daarvoor te moeten bedanken. Personen, wier studiën zoo weinig met de krijgswetenschap hebben uit te staan als de mijne, behooren, zoo dacht ik, niet op dit spreekgestoelte. Evenwel, mijne positie bleek niet houdbaar te zijn tegen de voortreffelijke tactiek van uwen uitnemenden secretaris. Ik moest erkennen dat een helder begrip van de beteekenis van het leger in den modernen staat tot de krijgswetenschap in den ruimsten zin behoort, en toestemmen dat ik daarover genoeg had nagedacht om tot eene besliste overtuiging te komen. Zoo liet ik mij overhalen hier te spreken over den persoonlijke dienstplicht uit een politiek en sociaal oogpunt, zooals in den oproepingsbrief vermeld staat, en wel bepaaldelijk over den persoonlijke dienstplicht op dit oogenblik en in Nederland, zooals wel van zelf spreekt. Ik zal mij de vrijheid veroorloven dit onafzienbare onderwerp uiterst beknopt te behandelen. Wat ik toch te doen heb is naar mijne opvatting niet veel anders dan in scherp en helderen vorm te brengen wat de meesten onder U, practische

beoefenaars der krijgswetenschap, gevoeld en gedacht hebben, wat Gij even goed als ik zoudt kunnen zeggen, maar wat Gij mij laat uitspreken, omdat Gij het wenschelijk vindt eene stem uit een zeer vreedzamen kring onzer zeer vreedzame burgerij te laten getuigen, hoe hooge waarde men daar hecht aan eene krijgsmacht, die hare gewichtige roeping begrijpt en vervult. Werd, wat ik zeggen ga, door een officier uitgesproken, men zou allicht meenen hem met het scheldwoord „militairisme” naar huis te kunnen zenden. Bij mij echter zou er alleen sprake kunnen wezen van militairisme zonder militairen rang, militaire vorming of militaire belangen, zaken die in het militairisme even onmisbaar zijn als de haas in de hazepeper. Vergunt mij al dadelijk een bewijs van deze ontstentenis van militairisme te geven door deze voordracht te beginnen met alles behalve krijgskundige opmerkingen.

Toen TH. R. MALTHUS ten jare 1798 het dikke boek in de wereld zond, waarin hij trachtte te bewijzen dat de bevolking van een land altijd de neiging heeft in veel sterker mate aan te groeien dan de beschikbare middelen van bestaan toelaten; toen hij door tal van feiten aanwees dat een dragelijke toestand alleen gehandhaafd wordt doordien in haast alle landen misdaad en ellende, *vices and misery*, zich als hinderpalen voor de te sterke vermeerdering der bevolking vertoonen; — toen brak er in Engeland een storm van verontwaardiging los tegen den predikant, die zoo weinig overtuigd bleek van de liefderijke zorg der natuur voor den mensch. Zestig jaren later breidde DARWIN, zooals hij zelf zegt, de wet van MALTHUS uit over het geheele planten- en dierenrijk. Hij toonde hoe overal een hevige strijd voor het bestaan gevoerd wordt, omdat alle plant- en diersoorten veel meer jeugdige nakomelingen voortbrengen dan onder de gegeven omstandigheden den geslachtsrijpen leeftijd kunnen bereiken. En hij troostte zijne lezers, wier gemoed pijnlijk kon getroffen zijn door de versterking van hun geloof aan den vrede en de liefelijkheid van de natuur, met deze merkwaardige woorden: „Als wij over dien strijd denken, kunnen wij ons troosten met de vaste overtuiging, dat de oorlog in de natuur niet zonder tusschenpoozen gevoerd

wordt, dat geen vrees gevoeld wordt, dat de dood over 't algemeen spoedig geleden is, en dat de gelukkigen, de gezonden en de krachtigen in 't leven blijven en hun geslacht voortplanten." 1)

Men moet zich verwonderen over de ergernis, die MALTHUS' kalm betoog gewekt heeft, als men bedenkt dat al zijne bestrijders in hunne jeugd kennis gemaakt hadden met wat men gewoonlijk de algemeene geschiedenis pleegt te noemen, het eentonig verhaal van den *struggle for existence* der volkeren. Zoolang in Griekenland vaderlandsliefde, geestkracht en rechtvaardigheid hand aan hand gingen met de uitnemende opvoeding door gymnastiek, poëzie en toonkunst, die de Grieken tot ideale menschen maakte, zoolang weerstond het Grieksche volk de macht van het onmetelijke Perzische rijk. Maar toen de vaderlandsliefde voor eigenbaat, de geestkracht voor gemakzucht, de rechtvaardigheid voor willekeur had plaats gemaakt, werd het de prooi van het kleine Macedonië. Eeuwen lang waren de Romeinen, om met Darwin te spreken, gelukkig, gezond en krachtig; maar eindelijk bezweken ook zij en de Germaansche barbaren werden op hunne beurt de vooruitstrevende volkastam, aan wien de wereldheerschappij ten deel viel. Liet het zich een tijdlang aanzien, alsof de Arabieren de kroon der uitgelezenheid zouden behalen, de Germaansche stam handhaafde zich door een bloedigen strijd in zijne rol van den gelukkige, den gezonde, den krachtige. Er zijn er — voor twintig jaar waren er onder ons velen — die meenen dat zulke worstelingen tusschen de volken slechts in oude, barbaarsche tijden te huis behooren, maar dat het Christendom of het humanisme ze binnen een niet al te langen tijd onmogelijk zullen maken. Hoe zij de oogen sluiten voor den eeuwendurende strijd tusschen Franschen en Duitschers; hoe zij over het hoofd kunnen zien dat rassenhaat en strijdige belangen vroeg of laat een kamp op leven en dood tusschen Germanen en Slaven moeten doen geboren worden, — zulke onbegrijpelijkheden kunnen alleen zij begrijpen, die bij ervaring weten, hoe gaarne de mensch gelooft wat hij hoopt,

1) DARWIN, *the Origin of Species*, aan het einde van het derde hoofdstuk, dat over den *struggle for existence* handelt.

en hoe verwonderlijk goed hij de kunst verstaat om blind en doof te zijn, als er iets onaangenaams te zien of te hooren valt. Wie die struisvogelpolitiek niet volgt, omdat hij te waarheidlievend en te helderziende is, die moet erkennen dat de toekomst strijd zal brengen, niet minder dan het verleden bracht. Strijd op het vreedzaam gebied van wetenschap en kunst; strijd tussehen de handelaars en nijveren der verschillende volken; strijd ook, waar het niet anders kan, met de *ultima ratio regum*, het kanon en de sabel. En waar is het, ook op dit gebied, wat DARWIN zegt, dat in dien strijd de overwinning zal blijven, niet aan de grootste bataillons, maar aan de gelukkigen, de gezonden, de krachtigen.

In 't algemeen beschouwd is die opmerking van DARWIN zeker een troostgrond. Het zou er vrij wat treuriger in de wereld uitzien, als de natuur zoo ingericht ware, dat niet de gelukkige met den palm der overwinning wegging, maar de ongelukkige; niet de gezonde en krachtige maar de zieke en zwakke. Doch ieder onzer is niet alleen een onderzoeklievend beschouwer van den loop der dingen; hij is ook burger van een vaderland, zoon eener natie. Hoe volkomen bevredigend Darwin's slotsom moge zijn voor den Stoicijnschen wijze, die los van alle aardsche beslommeringen, van familie en vaderland, boven de dingen zou zweven, alleen om ze te bezien; — den vaderlander zal zij alleen kunnen bevredigen, als hij getuigen kan: „Mijn vaderland, mijn volk behooren tot de gelukkige, de gezonde, de krachtige, en de ure, waarin de geschiedschrijver zeggen zal: „Holland is ondergegaan", is dus nog zeer ver verwijderd."

Laat ik u in korte trekken de redenen schetsen, die mij doen betwijfelen of de onpartijdige beoordeelaar ons volk onder de vooruitstrevende tellen kan. Er is eene periode in onze geschiedenis, „onze glorievolle zeventiende eeuw", waarvan de welsprekende redenaar zonder al te groote overdrijving kon getuigen: „Voor ons, de jongeren en de kleineren, is de glorie van dat tijdperk eer visioen dan historie; inderdaad, het geschiedverhaal dier dagen klinkt als een heldendicht. De Republiek der vereenigde gewesten met haar Stadhouders, allen helden

en heervoerders; met haar Staten, die den Senaat van Rome doen herleven; met haar Raadspensionarissen, die den kleinsten Staat van Europa doen gelden als een wereldrijk; met haar Admiralen, die de zee maken tot eene provincie der geënniëerde provinciën" (1), eene eeuw, waarin zooals te verwachten was, het krachtig nationale leven ook in de kunst en de wetenschap die wonderwerken voortbracht, waartoe wij, de jongeren en de kleineren, met onbepaalde bewondering opzien.

Een volk, dat zulk een verleden heeft, mag niet tevreden zijn met toestanden, die in de republiek van Andorra, in Servië of in Rumenië zeer voldoende zouden wezen. Wat is — Gij vergunt mij slechts aan te stippen wat, nader uitgewerkt, al te veel tijd zou wegnemen — wat is onze kunstnijverheid, vergeleken met die der zeventiende en 't begin der achttiende eeuw? Wat onze verdienste op 't gebied van 't hooger onderwijs, vergeleken bij den tijd, toen het te Leiden van vreemdelingen wemelde; wat onze handel en zeevaart, vergeleken met den ondernemingsgeest der kooplieden, de ontdekkingsreizen der zeevaarders van die dagen? Waar is — en laat mij alleen dit punt eenigszins breder uiteenzetten — waar is de fiere zelfgenoegzaamheid, het trotsch bewustzijn van eigen kracht gebleven, dat den ouderwetschen Nederlander kenmerkte? Het is zoo ver gekomen dat men geen ergernis wekt, maar naam en opgang maakt door zooveel mogelijk kwaads van het Hollandsche volk te zeggen. Een onzer schrijvers was zoo vriendelijk te beweren: „Met den besten wil der wereld brengt geen Nederlander het ooit tot de volle levensvreugde. Waar hij ook kome, overal sleept hij gelijk de jood volgens Heine met de broederkrankheid van het oud-Egyptisch geloof doet, het gevoel zijner herkomst achter zich aan" (2). Dezelfde auteur raadt ieder fatsoenlijk Hollander liever uitsluitend Fransch te denken, te spreken en te schrijven — „Gemeenheid", zegt hij, „uw naam is de spraak der kleine burgerij in Nederland. Zij kunnen het niet helpen;

(1) Vondel, Gedachtenrede door Dr. H. J. A. M. Schaepman, bladz. 14.

(2) Busken Huot, Nationale Vertoogen, 1876, II, 134.

hunne schoolmeesters zelve kunnen er niets aan doen; het is eene keelziekte, door langdurige verwaarloozing een onverbeterlijk lichaamsgebrek geworden. Doch des te minder termen zijn er, tegen het vervangen van dit idioom door een ander, minder ongestavrij, zwaarigheid te maken." Na gewezen te hebben op de ellende, waaronder een geniaal man als hij, Coenraad Busken Huet, zucht, omdat hem nu eenmaal de nood is opgelegd onze Hollandsche boeken en tijdschriften te lezen, zegt hij: „Nee, dan liever van jongsaf ons al te gader op eene taal toegelegd, die als de sleutel tot eene bibliotheek van meesterwerken zij. Een opkomend geslacht nog in tijds ontruikt aan de hebbelijkheid kwalijk te denken, kwalijk te spreken, en door het kwalijk geschrevene zich de verbeelding, den smaak of het oordeel te laten verstompen" 1).

Gij verwacht dat het Hollandsche volk met een gepast gevoel van eigenwaarde besloot verder geen notitie te nemen van wat de bedoelde auteur mocht willen beweren. Gij vergist u; men vond zijne opmerkingen in zekere kringen zeer „piquant", en oefende van verschillende zijden een drang op de Regeering om den talentvollen verachter van zijn volk en vaderland tot een hoogleeraarsambt te doen beroepen. Gij verwacht dat men hem het Syrisch of de wiskunde wilde laten doceeren, waarbij zijne onvaderlandsche denkbeelden in zijn onderwijs niet zeer merkbaar zouden wezen. Maar neen; men acht hem den allerschikststen persoon om onze studenten voor te gaan in de beoefening der . . . Nederlandsche letterkunde.

Een ander schrijver, bij wien vergeleken Busken Huet's uitvallen nog uiterst beleefd zijn, deelt ons mede, dat hij altijd „bitter gestemd" is „als (hij) veel Nederlanders bijeen (ziet)." 2) De dood van onzen grooten staatsman gaf hem aanleiding tot een honderdtal boertige grafschriften in den trant van den Schoolmeester 3) en tot deze liefdevolle opmerking aan 't adres van het Hollandsche volk: „Wat we 't nageslacht zullen overleveren omtrent dien Thorbecke, blijft een raadsel, moeilijk

1) Busken Huet, in Nederland, Januari 1881, blz. 84, 85, 86.

2) Multatuli, Ideën 2o bundel, No. 533.

3) „ „ 4e „ „ 608.

anders op te lossen dan door de stelling: dat een bedorven Volk van tijd tot tijd behoefte voelt zich 'n *Austrich* van geestdrift te geven door 't knielen voor 'n zelfgemaakt kalf." 1) Gij verwacht alweder, dat niemand verder zal luisteren naar een man, die met zooveel baldadigheid het gansche volk zulke beledigingen voor de voeten werpt. Maar neen, een zestigtal heeren, waaronder enkele van grooten naam, noodigen onze natie tot een „huldeblijk” aan den man, die „met vlijmende scherpte de slechte elementen van ons volk (ten toon stelde)” en die „bezieling trachtte te geven en nieuw leven te wekken door het zaad zijner „Ideën” te zaaien.” — Is het mogelijk duidelijker te bewijzen, dat men bij ons te lande groote behoefte heeft aan wat meer nationaal eergevoel en wat meer vaderlandsliefde?

Het allerbedenkeliĳkst is wel dat men met den toestand over 't geheel zoo tamelijk tevreden is en de klagers als „alarmisten” en „pessimisten” brandmerkt; eene argumentatie, waardoor men dadelijk negen tienden van het publiek op zijne hand heeft. Zong niet zelfs onze Beets in 1867 — ik voeg er het jaartal bij, want ik weet niet of hij het thans nog zou zingen:

„Wat wil men toch in Nederland?

Het zwaard bleef in de scheede,

De welvaart deelt naar elken kant

Haar gaven rijklijk mede,”

alsof er niets te wenschen overbleef, en alsof die welvaart het gevolg ware van onze eigen geestkracht, en niet veeleer van omstandigheden van ons geheel onafhankelijk. — De vrijheidsliefde en de energie der voorvaderen blijven voor velen eene geliefde aanleiding tot zelfverheffing en zelfverblindung. Een der bestrijders van den persoonlijken dienstplicht op de vergadering van „Burgerplicht” te Amsterdam, 21 Januarii., kon wel niet bepaaldelijk ontkennen dat, vonden zijn denkbeelden over legervorming ingang, Holland waarschijnlijk in een oorlog het onderspit zou delven. Doch wat nood? „Bezwijken zij voor de overmacht en worden zij met geweld onder-

1) Multatuli, *Ideën*, 4e Bundel, No. 603.

worpen aan eene staatsinrichting waarvan zij afkeerig zijn, dan zullen zij voor het groote rijk, dat hun grond aanhecht, de zuurdeesem worden, die de gisting brengt in de massa, en die de met moeite en geweld verkregen eenheid met onweersaanbare kracht doet uit elkander spatten." 1) Vanwaar echter die zuurdeesem het vermogen zou erlangen om het deeg zoo te doen rijzen, dat het met onweersaanbare kracht de overweldigers ten bodem werpt, zegt hij ons niet. Zonder degelijke militaire vorming werkt wel de zuurdeesem, maar geen volk, dat zich verheft tegen zijne onderdrukkers. Heeft hij verwacht dat de eventueele overweldiger onze jongelieden wel tot goede soldaten zou maken, die na het einde van hun cursus den schoolmeester met zijn eigen plak om de ooren slaan, dan vraag ik u of het niet wenschelijker zou zijn, dat wij ze door onze eigene officieren laten drillen, zonder af te wachten of de vreemdeling ons tegen hooge belooning dien vriendendienst bewijst.

Zeer merkwaardig was ook onze Transvaal-beweging van 't vorig jaar, als een sprekend bewijs van het gemis aan volgend besef der kwalen, waaraan Nederland lijdt. Inderdaad het was hartverheffend te zien, hoe bij ons volk, bepaaldelijk bij de burgerij en den werkmansstand, het nationaal gevoel begon te spreken; troostrijk op te merken, hoe wij alle belangstelling in ons politiek gekijf begonnen te verliezen, zoodat een lid der Kamer, die in die dagen met nieuwe „onthullingen" over het aftreden van den heer Kappeyne aankwam, bij niemand gehoor vond. Wie gaf er iets om Kappeynianen en hun antagonisten, waar de Langsnek en de Spitskop, waar Krüger en Joubert het hart hadden ingenomen?

Maar het was ook treurig op te merken, hoe zelden men de vraag stelde: Zou Holland onder dezelfde omstandigheden even kloek handelen? Waar zijn onze scherpshutters, die over de grenzen, in het vijandelijk land, eene sterke stelling zouden bezetten en den overmachtigen vijand geen enkel voordeel gunnen? Waar onze kalme bestuurders, die niet angstig zouden zijn vóór den strijd, niet trotsch noch opgeblazen na de

1) d'Ablaing van Giessenburg, *Algemeene Dienstplicht*, blz. 37.

overwinning? — Ja, zoover dreef men de zelfoverschatting, dat men niet alleen roemde op de zegepralen der Transvalers, als had men ze zelf behaald, maar ook in de statuten van de Zuid-Afrikaansche Vereeniging de bepaling wilde opgenomen zien, dat die Bond de verspreiding der beschaving in de Transvaal bevorderen zou. Alsof het ons Hollanders niet pastte met eerbied en ontzag bij de Transvalers ter school te gaan, ter verkrijging van de eigenschappen, die den mensch zijne waarde geven!

Bedrieg ik mij, of hebben sommigen uwer reeds lang bij zich zelf gedacht: Waar blijft Gij, o redenaar, met uw persoonlijk dienstplicht uit een politiek en sociaal oogpunt? Zijt Gij van plan ons den ganschen avond bezig te houden met uwe klachten over gemis aan vaderlandsliefde en nationaal eergevoel bij onze regeerende klassen? — Vergunt mij U mede te deelen, dat ik sedert lang midden in mijn onderwerp meen te zijn. Mag ik toch den wel niet heftigen, maar zeer krachtigen tegenstand, dien de onvermijdelijke invoering van den persoonlijke dienstplicht ondervindt, niet aanvoeren als een laatste bewijs voor het gemis aan geloof in de toekomst van het Hollandsche volk? Was men inderdaad ernstig voornemens in de ure des gevaars als één man ten strijde te trekken, zooals men bij elke gelegenheid beweert, dan moest thans het gansche volk als één man tot de Regeering roepen: Oefen ons toch bij tijds, neem een jaar van ons leven voor dat doel, opdat wij niet als lammeren naar de slachtbank, maar als weerbare mannen naar den strijd gevoerd worden. Doch men bazelt liever over den heldhaftigen vrijheidszin der Hollandsche natie, over de onwaarschijnlijkheid van een Europceschen oorlog, over de schade, die persoonlijke dienstplicht aan particulieren berokkenen zou, en bewijst daardoor dat men in de diepte van zijn hart twijfelt aan de levensvatbaarheid van ons volk, al wil men zich zelf dien twijfel niet bekennen. Trouwens, geloofde men er aan, hoe zou men vrede kunnen hebben met de onbeduidende en vernederende rol, die ons land in Europa speelt, hoe zou men de verachters van ons land kunnen „huldigen”? De persoonlijke dienstplicht verdient uit een politiek en sociaal

oogpunt aanbeveling, *in de eerste plaats en vooral*, omdat hij het ware middel is om onze hoogere standen en onze gegoede burgerij te genezen van het valsche cosmopolitisme en de zoetsappige berusting in Hollands zwakte en vernedering, die hen thans kenmerken en de verbazing wekken van iederen vreemdeling, die nader bekend wordt met Hollandsche toestanden. Zijne invoering zal binnen enkele jaren een fier gevoel van weerbaarheid en volkskracht wekken, dat een allerheilzaamsten invloed moet oefenen in al de verschillende richtingen, waarin zich de nationale werkzaamheid openbaart. De persoonlijke dienstplicht zal *in de tweede plaats* bij onze gegoede standen het bewustzijn verlevendigen van de dure verplichtingen jegens den Staat, en daardoor=leiden tot krachtige versterking van den band, die de burgers onder elkander verbindt. Hij zal *in de derde plaats* een uiterst gunstigen invloed hebben op de lichamelijke en zedelijke vorming onzer kinderen, en is het aangewezen middel om mettertijd een eind te doen komen aan de verderfelijke wijze van opvoeden, die in onze gegoede standen al meer en meer gebruikelijk wordt.

Ik stel mij voor onder de ontelbaar vele heilzame gevolgen, die de invoering van den persoonlijke dienstplicht ons volk zou brengen, deze drie bij wijze van voorbeeld nader uiteen te zetten, en andere geheel onvermeld te laten, niet omdat zij minder gewichtig zijn, maar omdat er heden avond een eind moet komen aan deze voordracht. Zou ik u lastig vallen met alles, wat ik over dit onderwerp op het hart heb, het zou mij gaan als den ouden breedsprakigen Nestor bij Homerus, die tot Telemachus, als deze onvoorzichtig genoeg is hem naar 't beleg van Troje te vragen, zegt:

„Hoe zou ik alles verhalen,

.....
Zelfs zou gij vijf of ook zes jaar wilt luisteren naar mijne woorden,

Eerder van 't hooren vermoed keert gij stil naar uw haardstede weder

Dan mijne rede gecindigd is.” (1)

De persoonlijke dienstplicht is dan, *in de eerste plaats*, het kortste en meest afdoende middel ter verhooging van ons ge-

1) Odysee III, 114—118, met het oog op de toepassing eenigszins vrij vertaald.

voel van eigenwaarde tegenover het buitenland. Thans kennen de personen, aan wie de leiding van onze staatszaken is toevertrouwd, het leger niet; hebben er geen sympathie voor; vertrouwen niet op zijne degelijkheid, luisteren met een wantrouwend oor naar de deskundigen, wier adviezen weinig gewicht in de schaal leggen, omdat zij elkander gewoonlijk lijnrecht tegenspreken. Maar hebben onze Ministers, hebben onze afgevaardigden zelf gediend; hebben zij zonen en neven en jeugdige bekenden in de lagere rangen van het leger; wacht de dienstplicht hunne schoolgaande knapen en den zuigeling op den schoot hunner vrouw; — dan zal de belangstelling vrij wat levendiger zijn en zich niet uitsluitend openbaren in het morrend toestaan van al meer en meer millicoenen voor vestingwerken, maar ook in ernstige en conscientieuze zorg, dat de voor het oorlogsbudget bestemde sommen doeltreffend besteed worden. Dan zal de belangstelling in de eerste plaats de levende strijdkrachten gelden en vóór alle dingen de eisch gesteld worden dat het leger ten allen tijde sterk en slagvaardig zij, en dat legerinrichting, kazerneering, discipline, militaire oefening en onderwijs op den milicien een zoo heilzaam mogelijken invloed hebben. Niet overal is het wenschelijk tot hooger waardeering van het leger op te wekken; in Pruisen zou het belachelijk zijn; in Nederland is het volstrekt noodig. Nog altijd vindt men bij ons duizenden, die met hartelijke ingenomenheid in onze bladen of tijdschriften uitspraken vinden als deze: „Men dosse de kinderen niet langer in militaire kleeding, het eerste begin, waarmede men den grond legt tot het vergulden van een nietsbeteekenend leven” 1), duizenden, die in den militair slechts den soldenier zien, die zich voor geld verhuurd heeft om een gemakkelijk leven te leiden, en als 't hem gecommandeerd wordt, de rustige burgers te molestee-ren. Dat de negentiende eeuw ons den ouden toestand teruggebracht heeft, waarbij het leger de strijdbare natie, het volk onder de wapenen is, — zij bemerkten er nog niets van. Dat die toestand, de onvermijdelijke onvolmaaktheid van al het ondermaansche in aanmerking genomen, en voor het leger, en

1) Tijdspiegel 1871. Maartnummer bl. 264.

voor de burgerij veel heilzamer is dan de oude verdeeling van den arbeid, — zij kunnen het nog niet beseffen. Zij betalen voor het leger als voor een noodzakelijk kwaad, maar willen er liever zoo weinig mogelijk van hooren. Tot in onze hoogste regeeringscolleges dringen zulke denkbeelden door, vinden zij luiden weerklank. Een onzer vertegenwoordigers verklaart dat hij innig verheugd is over de moeilijkheden, waarop eene afdoende verbetering van onze weerbaarheid afstuit — uit zuinigheid (1). Een ander wil — alweder uit zuinigheid — ons leger alleen voor de leus laten strijden, om de zoogenaamde militaire eer te handhaven en te behouden (2). Wanneer men in de Vertegenwoordiging zoo weinig besef vindt van den eersten plicht der volken, handhaving van hun bestaan, dan is het geen wonder als wij een derden afgevaardigde aan onze regeering „omzichtigheid bij internationale verwickelingen” zien aanbevelen als eene zaak, die in moeilijke omstandigheden gunstiger gevolgen belooft dan „militaire krachtsontwikkeling”, (3) schoon onze diplomatie nooit veel anders doet dan te Berlijn en te Parijs met den hoed in de hand te staan, zooals Thorbecke haar bij eene bepaalde gelegenheid verweet. Wat kan men zulken mannen beter toewenschen dan dat, zoo niet zij zelven, althans hunne zonen in het leger leeren, wat de nationale eer, het trotsch bewustzijn burger van een vrijen staat te wezen, van den wakkeren man vordert? Als ieder dienstplichtig burger er opzettelijk op voorbereid wordt om voor het vaderland te leven en te sterven, kan de dwaze gedachte niet oprijzen, dat een staat op den duur zou kunnen voortbestaan bij de gratie zijner naburen, die hij door ootmoedige diplomatie naar de oogen ziet.

De persoonlijke dienstplicht zal *in de tweede plaats* het bewustzijn verlevendigen van de dure verplichtingen tegenover den Staat, en daardoor leiden tot krachtige versterking van den band, die de burgers onder elkander verbindt. Ik sprak van

1) De heer Moens in de zitting van 26 April 1871.

2) De heer Wijbenga in de zitting van 20 December 1880.

3) In het voorloopig verslag der Eerste Kamer over het achtste hoofdstuk der Staatsbegroting van 1881.

het bewustzijn *verlevendigen*, den band *versterken*; maar wellicht had ik liever moeten zeggen: het bewustzijn *wekken*, den band *knoopen*. Immers, bij vele onzer gegoede burgers — niet bij de zoogenaamde lagere klasse, die door den dienstplicht krachtig genoeg aan de eischen van den Staat herinnerd wordt — bij vele onzer gegoede burgers bemerkt men nagenoeg geen spoor van het besef, dat de Staat eischen aan hen stellen, toewijding van hen vorderen mag. Zij voelen zich, en zij voelen zich zeer, als de heer A. of B., bezitter van zooveel tonnen gouds, behoorende tot die en die deftige familie, enz. enz.; maar als burger van den Staat, als lid van het Nederlandsche volk voelen zij zich niet. Hoe zouden anders duizenden met belangstelling en instemming kunnen luisteren naar auteurs, die tot het Nederlandsche volk zeggen: „Publiek, ik veracht u met groote innigheid”, „de Nederlander brengt het nooit tot volle levensvreugde; waar hij ook kome, overal sleept hij ... het gevoel zijner herkomst achter zich aan.” Wie zich als lid van het toegesproken publiek, als deel van het Nederlandsche volk voelt, werpt zulke baldadige beleedigers in figuurlijken zin de deur uit. Maar in Nederland zijn zij bij een deel onzer gegoede standen in eere, omdat wij vele „cosmopolieten” onder ons tellen, voor wie de Nederlandsche Staat niets anders is dan een lastig ding, welks strafwet en politie men ontzien, en waaraan men bepaaldelijk eene som als belasting betalen moet, die in de oogen van een cosmopoliet altijd schreeuwend hoog is. Duidt het hun niet te zeer ten kwade, mijne Heeren, zij kunnen het waarlijk niet helpen. Zij hebben op de school wel kennis gemaakt met vele vakken; maar opmerken en nadenken leerden zij daar niet; een onderwijs, dat de leerlingen daartoe opleidt is dan ook niet zoo gemakkelijk te geven. Nooit deed de Nederlandsche Staat hun een anderen eisch dan het betalen van eenige belasting. En Gij verwacht dat zij zelf zouden inzien, hoe radicaal verkeerd die voor hen zoo gemakkelijke toestand is! Maar dan onderstelt Gij eene mate van nadenken en belangeloosheid, waartoe de gemiddelde mensch, althans heden ten dage, het niet brengt. Zeker is die toestand radicaal verkeerd, maar de kinderen van onze gegoede standen zullen het niet in-

zien, tenzij men den Staat als eene eerbiedwaardige macht in hun leven laat ingrijpen. Groeit de knaap op met het bewustzijn dat de Staat den zwaren eisch van den militairen dienst aan hem stelt, dan kan het streven naar zuiver persoonlijke doeleinden veel moeilijker post vatten in het jeugdig gemoed; van jongs af weet hij dat hij niet voor zich zelf alleen geboren is, komt hij in aanraking met historische machten, die onbepaalde toewijding, ja zoo noodig het leven zelf, van hem vragen. Gelijk de gemiddelde Nederlandsche gegoede burger thans meent dat vrijdom van dienstplicht voor ieder, die een plaatsvervanger betalen kan, rechtmatig en billijk is, omdat hij bij die regeling is opgegroeid; zoo zal de gemiddelde Nederlandsche burger dan meenen dat persoonlijke dienst rechtmatig en billijk is. Beter middel ter versterking van het gevoel van gemeenschap tusschen de zonen van één vaderland is niet te vinden. In de meeste gezinnen zal wel de invloed der kerk de jeugd bewaren voor het streven, uitsluitend naar persoonlijk geluk, en het bewustzijn wekken van de banden, waardoor ieder individueel leven aan groote historische verschijnselen gebonden is. Doch, hoezeer de kerkgenootschappen bij de opvoeding het platte egoïsme kunnen tegengaan, dat alleen aan zich zelf denkt, zij verbinden hun kweekeling al te uitsluitend met zijne broeders in het geloof; zij scheiden hem al te zeer van de andere staatsburgers af. Waar de Staat door zijn persoonlijke dienstplicht stilzwijgend, en juist daarom zoo welsprekend, de les predikt: Er bestaat eene historische macht, waaraan Gij allen, Katholieken en Protestanten, orthodoxen en modernen, arbeid en moeite, ja zoo noodig uw levensgeluk verschuldigd zijt, daar wijst hij op een band, die allen verbindt en zelfs de diepe kloof overbrugt, die verschil in belijdenis al meer en meer tusschen de zonen van één vaderland graaft. Waarlijk, men zal een gansch ander Nederland zien, als eenige jaren persoonlijke dienstplicht, en een bange strijd ter verdediging van het bedreigde vaderland door het volk onder de wapenen een gevoel van verwantschap onder de invloedrijke burgers en van warme sympathie voor den Staat gewekt hebben, waarvan de meesten zich thans geen helder denkbeeld kunnen vormen.

Er zijn twee bedenkingen tegen dit betoog, die ik wensch te voorkomen. Art. 177 der Grondwet, zou men kunnen zeggen, schrijft thans reeds het dragen der wapenen als een plicht, ja zelfs als een der eerste plichten van alle ingezetenen voor. Al de heilzame gevolgen van die verplichting moeten zich dus thans reeds openbaren, en wij behoeven de „jongelieden van stand” niet met dien lastigen militairen dienst te kwellen om hen te doen voelen, dat het vaderland veel van hen verwacht. Wie zoo mocht spreken, kent de menschelijke natuur niet. Een voorschrift als Art. 177, in zoo onbepaalde termen, waarvan het twijfelachtig blijft of het ooit tot eenige inspanning verplichten zal, heeft op jonge menschen evenveel invloed als eene gemoedelijke toespraak op een zuigeling of op een doove. Daarvoor leven die jongelieden te veel in het tegenwoordige en het aanschouwelijke. Maar een maatregel, die hun een jaar lang arbeid, moeite en ontbering oplegt, wordt niet *gehoord*, maar *gevoeld*. Hij wekt de overtuiging dat de macht, die zoo iets vorderen durft, recht moet hebben op volkomen toewijding en prikkelt tot gezonder staatsbespiegeling, dan in vele Nederlandsche kringen gangbaar is. Art. 177 daarentegen is alleen een gereede aanleiding tot de goedkoope verklaring, dat natuurlijk ieder Nederlander, hoe vredelievend ook, zoo de nood dreigt, naar het zwaard zal grijpen, en werkt zodoende als een hoogst verderfelijke slaapdrank.

Ons onderwijs — zou men verder kunnen zeggen — doet reeds alles wat Gij van den persoonlijken dienstplicht verwacht; het kweekt de Christelijke en maatschappelijke deugden. De onderwijzer houdt zijnen leerlingen hunne plichten jegens het vaderland voor; hij wijst hen met bezieling op den band, die allen onderling en met het groot geheel verbindt.

Verre zij het van mij den gunstigen invloed te ontkennen, dien een vaderlandslievend onderwijzer op onze jongens en meisjes hebben kan. Maar als men meent dat onderwijs *alleen*, zelfs onderwijs van ware volksopvoeders, den volksgeest wakkerder zal maken, dan schat men den invloed van het onderwijs te hoog. Leeringen wekken, voorbeelden trekken. Hoort de knaap zich in de school voorhouden dat werkzaamheid in het

algemeen belang, opoffering voor het vaderland noodig is; en bemerkt hij tehuis gekomen bij zijne ouders niets daarvan, maar alleen een ijverig streven naar persoonlijke welvaart of genot, dan volgt hij weldra die voorbeelden, en houdt met schooljongens-logica de vermaningen van den onderwijzer voor eene conventionele huichelarij, waar een flinke jongen den neus voor optrekt. Ziet hij daarentegen zijne oudere broeders en bekenden maanden lang hun leven nitsluitend aan het vaderland wijden; weet hij dat die dienst de opoffering van gezondheid en leven vergen kan, dan leert hem het leven dezelfde les als de school, en men behoeft niet te vreezen dat de vaderlandslievende toespraken van den onderwijzer hem praatjes voor den vaak zullen schijnen.

Waar de lessen der school in strijd komen met wat het leven doet gevoelen, daar is de school machteloos. Maar er is nog eene tweede niet minder gewichtige reden, waarom persoonlijke dienstplicht als middel tot opvoeding der jeugd, bepaaldelijk onzer gegoede standen, van onvergelykelyk hooger waarde is dan de meest bezielde lofredenen op, de warmste aansporing tot vaderlandsliefde, die de school — en de litteratuur — zou kunnen geven. Laat men de plaatsvervanging bestaan, dan dient de gegoede jongeling *niet*; voert men den persoonlijke dienstplicht in, dan dient hij *wel*. En ook de vervulling van den militairen dienst zelf is heilzaam, al zou ik gelooven dat het vooruitzicht daarop bij ouders en kinderen nog krachtiger werking ten goede heeft.

De persoonlijke dienstplicht is wenschelyk, en hiermede komen wij tot het derde en laatste zijner heilzame gevolgen, die ik nader in het licht wilde stellen, omdat hij onze jongelieden dwingt tot lang voortgezette inspannende lichaamsoefening, pijnlijke ontbering, onderwerping aan een ijzeren gezag. Gij vergunt mij bij dit onderwerp eene beknoptheid te bestrachten, die geheel onevenredig is aan het gewicht der zaak. De vraag toch, die wij behandelen, of het werkelijk volbrengen van een langdurigen militairen dienst heilzaam is voor den jongeling van den gegoeden stand, die vraag is natuurlijk

niet te beantwoorden, wanneer men niet begint met vast te stellen, waarin het ware levensdoel gelegen is, waartoe men den gegoeden jongeling wil opleiden. Zij is ook niet te beantwoorden, zoo men niet genoeg physiologische en psychologische kennis bezit om te weten, wat de invloed van verschillende behandelingswijzen op lichaam en ziel zijn zal. Het antwoord op vragen, die de opvoeding raken, onderstelt dus vooreerst dat men eene overtuiging hebbe over de hoofdvraag der wijsbegeerte, 's menschen plaats en beteekenis in het Heelal, — en, ten tweede, dat men zeer nauwkeurig bekend zij met enkele hoofdstukken uit de physiologie en de psychologie. Kan het u dan verwonderen dat er in onze politiek eene Babylonische spraakverwarring heerscht, sedert de vraagstukken van onderwijs en opvoeding in ons parlement, in onze gemeenteraden, in onze couranten besproken worden, als waren zij even gemakkelijk op te lossen als de quaestie, of men een spoorweg wat meer of minder oostelijk zal aanleggen? Het zou eene dwaasheid zijn als ik u in enkele minuten wilde mededeelen, niet alleen, volgens welke beginselen men, naar mijne overtuiging, bij de opvoeding te werk moet gaan, maar ook in dien korten tijd de redenen wilde ontvouwen, waarom men, naar mijn gevoelen, zoo en niet juist omgekeerd moet handelen. Laat ik daarom zoo onbescheiden zijn degenen, die belang stellen in die redenen, te verwijzen naar de uiterst beknopte uiteenzetting daarvan in *de Gids* van Februari 1881, en laat ik mij thans bepalen tot het uitspreken van enkele grondstellingen over opvoeding, waaruit de wenschelijkheid van den militairen dienstplicht zich gemakkelijk laat afleiden.

De dienstplicht eischt van den milicien drie zaken, voor de opvoeding van het hoogste belang, lang voortgezette vermoeiende lichaams oefening, gehardheid tegen onaangename stoffelijke en geestelijke invloeden, bepaaldelijk tegen warmte en koude, honger, dorst, nachtwaken, verveling, onaangename arbeid, en eindelijk onderwerping van den eigen wil aan eene strenge discipline. Die drie zaken zijn niet het eenige, wat een jong mensch noodig heeft, maar zij zijn onmisbare elementen van een goede opvoeding. De reden, waarom onze paedagogen de

hooge waarde van lichaams oefeningen, gehardheid tegen ontberingen, strenge discipline, niet genoeg inzien, en daarom niet eenstemmig en aanhoudend op den persoonlijken dienstplicht aandringen, ligt voornamelijk hierin, dat zij den mensch al te uitsluitend als een zuiver verstandelijk, te weinig als een willend en handelend wezen beschouwen. Toch hangt de waarde van den mensch — en zie hier de eerste stelling, die ik als vaststaande aanneem — niet van de uitgebreidheid zijner kundigheden af. Het grootste verschil tusschen mensch en mensch vertoont zich daarin, dat de een uitsluitend zorgt voor zijn eigen geëerbiedigden persoon, dien hij op genot, rijkdom of eer wil onthalen, terwijl de ander met al zijne krachten datgene bevordert, wat hij voor goed houdt, al raakt het zijn persoonlijk welzijn in 't minst niet. Hoe de Staat door den eisch van den persoonlijken dienstplicht te stellen de heerschappij van het egoïsme bij de jeugd ten sterkste tegengaat, is ons reeds gebleken. — Wordt nu 's menschen waarde in de eerste plaats bepaald door den aard der doeleinden, waarop zijn streven gericht is, in de tweede plaats — en hiermede komen wij tot de heilzame werking van het militaire leven — in de tweede plaats hangt 's menschen waarde af van de meerdere of mindere mate van kloeke vastberadenheid, van onbuigzame wilskracht, waarmede hij naar dat doel streeft. Zonder zelfbeheersching, zonder geestkracht, zonder stoere onverzettelijkheid zelfs, zal hij in deze wereld vol strijd en bezwaren geen doel bereiken, dat de moeite van zijn inspanning waard is. Welnu, hoe kweekt men die onverstoorbare zelfbeheersching, die onbuigzame wilskracht? De physiologie zegt ons dat de zelfbeheersching ten slotte bestaat in eene heerschappij over de spiergroepen, waarmede wij onze willekeurige bewegingen volbrengen, veel krachtiger en uitgebreider dan bij den gemiddelden mensch wordt aangetroffen. Nemen wij als voorbeeld dien type van een kloeken geest in een zwak lichaam, prins Willem III. Bij het hooren van eene tijding, die anderen niet alleen den schrik om het hart doet slaan, maar ook de duidelijke teekenen van dien schrik naar het aangezicht jaagt, laat de voortreffelijke man niets van de aandoening blijken, die hem

der wanhoop nabij bracht. Met de pijnlijkste gedachten in de ziel blijft hij voor zijne ondergeschikten de man vol goeden moed, vol vertrouwen op de toekomst, die allen met zijne hoopvolle verwachtingen bezielt. Zoo volkomen beheerscht hij de bewegelijke spieren van zijn aangezicht. — Vermoeid en afgetobt, door zware hoofdpijn gekweld, is hij op het punt zich eindelijk ter ruste neder te leggen. Een koerier brengt gewichtige dépêches. Dadelijk is hij gereed er kennis van te nemen, ernstig na te denken over de nieuwe moeilijkheden, te beslissen wat er gedaan moet worden. Zoo volkomen is zijn wil meester over alle deelen zijns lichaams, dat noch het oog, noch de hand, noch de tong iets anders ondernemen dan hetgeen de souverein gebiedt.

Nu prediken physiologie en psychologie niets luider dan deze waarheid: Men leert eene functie, die men niet van nature kent, op geen andere manier dan *al doende*; wil men een orgaan behoorlijk gebruiken, dan moet men het *oefenen*. Welnu, wil men kinderen en jonge menschen, die van nature de willelooze speelballen van hun indrukken zijn, opleiden *tot* zelfbeheersching, dan moet men hen oefenen *in* zelfbeheersching. Daarom is voor de vorming van groote karakters, van krachtige personen, eene strenge opvoeding noodig, die het kind van jongsaf aan noodzaakt, tegen zijn natuurlijke neigingen in, allerlei ongepaste uitingen van ongepaste gemoedsbewegingen te bedwingen, en zijne aandacht te bepalen op dingen, waarop zij van nature niet vallen zou. Natuurlijk kan men de strengheid dier opvoeding overdrijven en heeft men haar voor Rousseau schromelijk overdreven; maar het is zeker dat men na Rousseau in het tegengestelde veel grootere euvel vervallen is, en dat door den invloed van een talentvol sophist dit grootere euvel onder ons onrustbarende afmetingen begint aan te nemen. Leeren de ouders en opvoeders hun kinderen dat zelfbedwang niet, dan zullen zij het zichzelf zeker niet leeren, en blijven zij op later leeftijd wat zij als zuigelingen waren, menschen zonder wil en zonder karakter. Heeft het kind in zijne jeugd geleerd stiptelijk te gehoorzamen, dan kan langzamerhand de teugel slapper gehouden worden, en zijn eigen redelijk inzicht meer en meer de plaats innemen van het ouderlijk gezag.

Datgene, wat de militaire dienst brengt, vermoeiende lichaams-oefening op commando, den eisch om moedig en opgeruimd allerlei ontberingen te lijden, stipte gehoorzaamheid, zij zijn juist wat men voor den jongen mensch verlangen moet. *S'il n'existait pas, il faudrait l'inventer.* Weten de ouders dat hunne knapen maanden lang zulk eene levenswijze moeten leiden, het zal velen een spoorslag zijn, hunne theorieën over opvoeding, waarin Rousseau's heilzaam beginsel zoo jammerlijk verkeerd toegepast wordt, aan eene zeer noodige herziening te onderwerpen. Hoe velen, anders van allen godsdienst afkeerig, plegen een waren afgodendienst aan de zoogenaamde „natuur” en willen niets hooren van de bestrijding der natuurlijke neigingen van een kind, die het toch zeker, als men ze maar vrij spel liet, ten verderve zouden leiden. Hoe ziet men anderen zich verheugen in de vlagen van toorn en wraakzucht hunner zonen, waarin zij bewijzen van „karakter” zien, terwijl zulke heftige aandoeningen toch tot elken prijs moeten bestreden worden, als er op later leeftijd van zelfbedwang en karakter, in den waren zin van het woord, sprake zal wezen. — Nu zou ik ongnarne een politieken maatregel aanbevelen, alleen omdat hij allerheilzaamst is voor de moraliteit der burgers, maar zeer gelukkig is het, als een politieke maatregel, om andere redenen volstrekt noodig, tevens uit een zedelijk oogpunt de allerbeste gevolgen hebben moet. Zoo staat de zaak met den persoonlijken dienstplicht.

Zooals ik in het begin mijner voordracht verklaarde, wensch ik het voor dezen avond bij de bespreking der drie genoemde voordeelen van den persoonlijken dienstplicht te laten. Ik zal geen woord zeggen noch over den zegen, die er voor onze lagere standen in liggen zou, als men hen vrijwaarde voor het bitter gevoel van geleden onrecht, dat zij thans voelen, als zij hunne zorgvuldig opgevoede kinderen zien drijven naar de kazerne, waarvoor de rijke zijne zonen even zorgvuldig be-waart als voor het bezoek van huizen, waarin eene besmettelijke ziekte rondwaart; — niets over de vaderlijke zorg, waarin zich de soldaat verheugen zou, als de zoon van den Minister

naast den zoon van den voddenraper de recrutenschool doorliep; niets over den beschavenden invloed, dien de omgang van den milicien met jongelieden, die eene sport hooger staan op den maatschappelijken ladder hebben kan; — niets over de betere verhouding tusschen onze staatslieden, als oude herinneringen aan gezamenlijke militaire manoeuvres en kampeeringen hen verbinden, ook waar de politiek hen tegenover elkander plaatst; — niets over den grooten waarborg voor onze volksvrijheid, die er in de omstandigheid liggen zou, dat elke rang van het leger mannen telt, die de nadeelen van eene despotieke regeering ten volle kunnen beseffen; — niets over andere heilzame gevolgen van den persoonlijken dienstplicht, zoo talrijk en zoo gewichtig, dat men geneigd wordt te vragen: Hoe kan er een staatsman zijn, die zulk een voortreffelijk beginsel bestrijdt?

Niets is meer geschikt ons op de hoogte te brengen van de innerlijke zwakte der tegenpartij dan de aard der argumenten, waarmede zij de plaatsvervanging en nummervervisseling verdedigt. Die argumenten laten zich in twee groepen verdeelen. Die van de eerste groep bewijzen niets; die van de tweede pleiten ten sterkste vóór den persoonlijken dienstplicht. Verleent mij nog eenige oogenblikken uwe aandacht, als ik kortelijk bij beide rubrieken stilsta.

Tot de eerste behoort het „grondwettig bezwaar”, alleen door een juridisch hoofd te vatten, alleen door een *eenzijdig* juridisch hoofd als geldig aan te nemen. In de laatste jaren waagt het zich niet dan met groote voorzichtigheid in het veld, voert den krijg alleen in gedekte stelling, zoodat het niet dan met veel tijdverlies te ontmaskeren is. Ik meen daarom heden avond dien vijand te kunnen laten rusten, en af te moeten wachten of wellicht iemand hem rond en open tegen mij zal laten optreden.

Tot dezelfde rubriek behooren de verwenschingen tegen den oorlog en zijne gruwelen, waarop welwillende menschenvrienden ons onthalen, alsof neiging tot moord en doodslag onze bovendrijvende hartstocht ware. Men ziet daarbij niet in, zeggen zeer terecht de ondertekenaars van het adres in zake Militair Onderwijs — „dat in het algemeen, maar bovenal in Nederland,

juist het krijgswezen de groote nationale kracht is, die tegen den oorlog beschermt."

„Doel en middel, bron en uitvloeisel verwisselende, ziet hier te lande eene steeds aangroeiende schaar over het hoofd, dat wel de staatkunde den oorlog in het leven roept, maar dat het leger dien eindigt, dat de geregelde strijdkrachten de gruwelen aan den krijg verbonden, temperen, gelijk geen andere instelling zulks bij de worsteling der nationale hartatochten zou vermogen te doen.

In die verblindings wil men (het leger afschaffen om den oorlog te voorkomen, d.w.z.) de dijken sloopen om den water-vloed te keeren, den strafrechter bannen om de misdaad te bestrijden, en het schip van staat zijn reddingsboot ontnemen om schipbreuk te voorkomen."

De volksvrienden, die de gruwelen van den oorlog tegen den persoonlijken dienstplicht aanvoeren, vergeten daarenboven dat, hoe verderfelijker naar hunne meening militair leven en oorlogsbedrijf op den soldaat werkt, des te onverantwoordelijker hunne handelwijze is, als zij hun eigen kinderen zorgvuldig aan dien schadelijken invloed onttrekken, en toch niet schromen den zoon van hun armen buurman daaraan over te leveren. Hoe velen mijner goede bekenden meenden mij de dwaasheid mijner verdediging van den persoonlijken dienstplicht te doen inzien door bij den neus weg te vragen: Maar Gij zendt toch uw eigen zoon, die over eenige jaren loten moet, niet naar de kazerne? Hoe weinigen begrepen dat juist de omstandigheid, dat ik zulk eene handelwijze onverantwoordelijk noemen moest, ten sterkste pleit vóór den persoonlijken dienstplicht, omdat de invoering daarvan een eind zou maken aan den thans bestaanden onhoudbaren toestand, waarbij zorgvuldige ouders hunne zonen niet in de lagere rangen van het leger durven doen plaats nemen. Hoe weinigen gevoelen iets van het bitter en schreeuwend onrecht, dat men thans den arme aandoet, als men van zijne kinderen iets vordert, waarvoor men zijn eigen zonen zoo zorgvuldig bewaart.

Tot de rubriek der nietszeggende argumenten behoort verder de lofreden op legers, uit vrijwilligers bestaande, de hoogwijze

opmerking dat verdeeling van den arbeid ook hier wenschelijk is en dat diensten, waartoe iemand tegen zijn zin gedwongen wordt, gewoonlijk slecht vervuld worden. Moet ik in ernst antwoorden op dit argument, dat, zoo 't iets bewijst, natuurlijk tegen de conscriptie, niet tegen den persoonlijken dienstplicht pleit? Het mag alleen bestreden worden met het fluitargument, *argumentum fistulatorium* van Sterne's *Uncle Toby*. Laat ik het voor u uitfluiten door u aan een tooneel uit de werken van Fritz Reuter te herinneren. Toen de revolutionaire geest in 1848 tot achter in Mecklenburg doordrong, en burgers en boeren morrend deed vragen naar de rechtstitels der despotieke machten, waaronder zij zuchtten, toen hield de *Herr Gutsbesitzer* Pomuchelskopp, een der inheligste landheeren, een waar despooot voor zijne arbeiders, in het *Reformverein* te Rahnstädt eene treffende rede, waarin hij de stedelingen wees op de groote voordeelen, die de boerenarbeiders genoten, vrije woning, vrije weide voor eene koe, een lapje aardappelenland, enz. Wat antwoordt daarop de wakkere *Entspekter* Bräsig? Met die weide, en die aardappelen enz., daar gaat het mede als met *Rindfleisch und Plummern*, die de werkman ook gaarne lust, maar niet op zijn tafel krijgt. *Rindfleisch und Plummern, sie schmecken sehr gut, aber sie kriegen sie man nicht*. Zoo kunnen wij ook zeggen. Goede vrijwilligers zijn eene kostelijke zaak; *aber wir kriegen sie man nicht*, omdat zij in een anderen zin al te kostelijk zijn.

Eene tweede rubriek van argumenten, *tegen* den persoonlijken dienstplicht aangevoerd, pleit ten sterkste *voor* dat beginsel. Het Nederlandsche volk, zegt men, is geen militaire natie. Of dat zonder nadere qualificatie *waar* is, moet ik ten zeerste betwijfelen. Wie in 1870 heeft kunnen opmerken, hoe gemakkelijk onze boerenknappen, plotseling midden uit den oogst onder de wapens geroepen, zich schikten in de ongemakken, die de mobilisatie hun bracht; hoe tevreden zij waren met wat de niet steeds even gulle gastvrijheid der ingezetenen hun aanbod; hoe kalm zij de gevaren tegemoet zagen, waarmede het vaderland in die dagen bedreigd werd; — die kreeg ruime stof

tot eventueele herziening zijner denkbeelden over paedagogiek en kwam tot de overtuiging: In die jongelieden schuilt nog altijd de ruwe stof dier kalme, onverzettelijke, gewillige helden, waarmede Tromp en de Ruyter deden wat zij wilden. En wie gelezen heeft wat de te vroeg gestorven Koolemans Beijnen over de Pernisser visschers mededeelt, (1) zal denzelfden indruk gekregen hebben. Maar *waar* is die bewering: de Nederlandsche natie is niet militair, als men onder de natie alleen de gegoede burgerij verstaat, die zich zelve wel eens als „de kern”, of ook als het „denkend deel” van het volk aanspreekt. Neen waarlijk, van militaire deugden vindt men daar zelden een spoor. — Toen de Transvalers hunne eerste overwinningen behaalden, kon men in onze couranten en tijdschriften welgemeende verzuchtingen daarover lezen, omdat nu de strijd bloediger zou worden, die toch onvermijdelijk met hunne onderwerping zou moeten eindigen. Of er meer tegen die onmannelijke bezorgdheid geprotesteerd hebben weet ik niet; mij kwam alleen het protest van Dr. van Vloten onder de oogen, die krachtig en zonder er doekjes om te winden, zooals gewoonlijk, zijne verontwaardiging over dit bedenkelijk verschijnsel uitten. — Toen Engeland met de Transvalers dien vrede sloot, waarbij de laatsten zich nauwelijks konden nederleggen, achtte het Harting-comité zich geroepen in een adres de Engelsche regeering hulde te brengen voor die daad van edelmoedigheid. Alsof een oprechte felicitatie van het Engelsche volk wegens zijn aanvankelijke beterschap niet gepaster zou geweest zijn, als men nu eenmaal met alle geweld iets zeggen wilde, waar een veelzeggend zwijgen de aangewezen weg was. Als dit aan het groene hout gebeurt, wat zal er dan aan het dorre geschieden! — Geen wonder dat, toen de ridders van het Metalen kruis voor enkele maanden hun feest te Amsterdam vierden, waarin zij den vijftigsten verjaardag van hun veldtocht gedachten, de deelneming en belangstelling uiterst lauw waren. Tot schande van ons volk zag men tal van oude krijgers vermoeid en uitgeput door de straten zwerven, omdat er slechts voor enkelen eene ontvangst

(1) In *de Gids* van Januari 1880.

bereid was. — Wat erger is, zelfs bij onze schoolknapen uit de gegoede klassen vertoont zich gemis aan militairen geest. „Als de Pruisen komen”, heette het in 1870 zelfs onder mijne schoolknapen, „dan doen wij maar 't best ze vriendelijk te ontvangen.” Zoo schrijft de bekende paedagoog Roodhuijzen (1), en welk onderwijzer van knapen uit den „fatsoenlijken” stand heeft niet dergelijke treurige ervaringen gemaakt? En kan het anders zijn, als onder de volwassenen de vraag, of Nederland wel te verdedigen is, in ernst bediscussieerd wordt, alsof dat niet eene vraag ware als bijv. deze: Zou een man eigenlijk niet wijzer doen als hij zich elken avond bedrinkt of met de hem toevertrouwde gelden „zich verwijdert”? Neen waarlijk, de heeren de Bieberstein, Arnoldts en Saaymans Vader hadden geen ongelijk, de invloedrijke standen van het Nederlandsche volk hebben niet veel militairen in zich; maar wees er gerust op, de persoonlijke dienstplicht zal binnen weinige jaren een eind maken aan dien onhoudbaren toestand, en is uit dit oogpunt juist het specifieke geneesmiddel voor de ziekte. De ziener en profeet moge droomen van een tijd, waarin de tijger zich zal neervleien naast het lam, de havik naast de duive, en waarin ook onder menschen alleen liefde en eendracht wonen zal. Maar zoolang die ideale toestand alleen in Wolkenkoekoeksheim, maar niet in westelijk Europa wordt aangetroffen, kan daar geen volk op den duur voortbestaan zonder een vrij groote dosis militaire eigenschappen in zijne regeerende standen. Wil het Nederlandsche volk daar niet aan, welnu dan zal de geschiedenis het Nederlandsche volk bewijzen, dat zulk eene natie in *deze* wereld onbestaanbaar is.

Van 't zelfde gehalte is het argument tegen persoonlijke dienstplicht, dat ontleend wordt aan de verwachting, dat de meer gegoede miliciens zich aan insubordinatie zouden schuldig maken, en dat de bevoorrechting dier miliciens, die men verwacht, bij de armen ontevredenheid zou wekken. Min of meer

(1) In het Volksblad, Orgaan van de Vereeniging tot bevordering van het volksonderwijs en het schoolbezoek in Nederland, van 24 Juli 1881.

in nevelen gehuld, maar toch nog wel herkenbaar, vinden wij dit argument in de Memorie van toelichting bij het thans ahangig wetsontwerp op de nationale militie. Na er op gewezen te hebben dat de regeering in de verdediging een plicht ziet der *geheele* natie, en daarom den algemeenen dienstplicht bij de schutterij voorschrijft, vervolgt de heer Reuther:

„Maar juist daarom zou de verplichting om den dienst bij het leger *in vredetijd* persoonlijk te vervullen, een onnoodigen dwang opleggen, een dwang, die bij het vrijheidlievend karakter onzer natie bij sommigen weerzin tegen de taak der verdediging zou kunnen opwekken, en die daarom, zonder bepaalde noodzakelijkheid voor de militaire belangen achterwege behoort te blijven.”

De voorzichtigheid van den heer R., die zijn argument niet onbedekt aan 't vijandelijk vuur blootstelt, zijn slag-om-den-arm-stijl, beneemt zijn betoog veel van zijne kracht. Waarom — zoo vraagt men te vergeefs, want niemand antwoordt — waarom zou de weerzin tegen de verdediging, die *bij sommigen zou kunnen opgewekt worden*, een maatregel tegen moeten houden, die door het staatsbelang geëischt wordt? Stoorde men zich bij den aanleg der spoorwegen aan den weerzin tegen het vervoer van passagiers, die wellicht bij de ondernemers van omnibusdiensten zou kunnen opgewekt worden? Waarom — zoo vraagt men alweder te vergeefs — waarom stoort de heer R. zich in 't minst niet aan den weerzin, dien zijn eigen ontwerp, wet geworden, bij den arme moet opwekken; en als hij, zooals blijkt, alleen aan den weerzin van den gegoede gedacht heeft, waarom, in 's hemels naam, dat dan ook niet *gezegd*? Zoo vragen wij, maar de Minister komt niet uit zijne wolk, en wij hooren alleen zijne stem, die ons toeroept dat de persoonlijke dienstplicht moet achterwege blijven om dien weerzin, ofschoon natuurlijk de tegenwoordige regeling en de wet, die de Minister voorstelt, bij de miliciens vrij wat meer weerzin wekken moet. Ik geloof het, want het is ongerijmd, zeide Tertullianus in der tijd. De Nederlandsche Tertullianussen zullen 's Ministers betoog zeer overtuigend hebben gevonden.

Veel duidelijker dan de Minister spreekt een blad, dat den

heer Reuther bijna evenzeer vereert als het Tertullianus doet.

„De inlijving” — zegt *de Tijd* van 20 October 1881 — „de inlijving van meer ontwikkelde elementen, zooals bijv. de kantoorheertjes onzer groote steden, gewezen hogere burgers en studenten der eerste studiejaren, moet zelfs onder het opzicht der discipline niet wenschelijk worden geacht. Niet uit die klassen zullen de beste en flinkste soldaten verkregen worden. De hoedanigheden van den waren soldaat — het wordt in de Memorie van Toelichting terecht opgemerkt — zijn bij eenige verstandelijke ontwikkeling, goeden wil, volgzzaamheid, ernst en volharding bij de vervulling der opgelegde taak, geen boekenwijsheid of zoogenaamde wereldkennis.”

Dat de jongelieden onzer gegoede standen verwerende en broodronken kinderen zijn, is derhalve voor de heeren van *de Tijd* eene zoo uitgemaakte zaak, dat zij het „onder het opzicht der discipline niet wenschelijk” achten hen soldaat te zien worden. Maar dan vraag ik u: Is er een krachtiger argument voor persoonlijken dienstplicht aan te voeren dan deze bekentenis: De gegoede Nederlandsche jongeling is zoo hoovaardig op zijn geld, beschouwt den arme zoo weinig als zijn gelijke voor de wet, dat hij weerzin zou ondervinden en uit den band slaan, als men hem onderwerpen wilde aan de tucht, waartegen de arme zich niet verzet. — Laten wij toch bij tijds zorgen dat onze hogere standen wat meer militairen geest in zich krijgen, ook in dit opzicht, dat zij eindelijk eens leeren inzien, hoe onmisbaar eerbied voor het gezag is tot behoud van staat en maatschappij. Laat eenige maanden militairen dienst die gevaarlijke eigenschap bij hen temperen en op de rechte maat brengen, die de Minister met den schoonen naam van vrijheidsliefde aanduidt, maar die wellicht juister, schoon minder vleierend, tuchteloosheid, verzet tegen elke autoriteit genoemd wordt.

Ik eindig met de vraag te stellen: Van waar het verschijnsel dat een zoo heilzame maatregel als de persoonlijke dienstplicht jaar in jaar uit met kracht moet worden aanbevolen, voordat het volk door zijne vertegenwoordigers de reddingsplank aangrijpt, waardoor het uit de schipbreuk in de veilige haven zou

kunnen aanlanden? Twee gronden verklaren die langzame zege van ons beginsel nagenoeg volkomen. In de eerste plaats, onwil bij de gegoede burgerij, die te weinig besef heeft van de plichten des staatsburgers om een maatregel goed te keuren, die in botsing komt met haar kwalijk begrepen eigenbelang. In zoo verre die onwil op karakterfonten berust, is er weinig aan te doen, maar in den regel ligt hij aan verstandelijke gebreken, gemis aan een helder inzicht in de waarde en de beteekenis van het leger. Er is een tijd geweest — en hij ligt nog niet ver achter ons — toen men in Holland geneigd was den oorlog als een antiquiteit te beschouwen en een militair als den ver-
 tegenwoordiger van een uitstervend ras, behept met de onge-
 neeslijke gebreken, aan ondergaande rassen eigen. Een groot
 deel onzer burgerij denkt er nog zoo over. Aan de officieren van
 het Nederlandsche leger de schoone taak om door de voortrefte-
 lijkheden hunner daden en woorden, door den goeden geest,
 waarmede zij hunne manschappen bezielen, dien gevaarlijken
 waan te bestrijden. Aan ons, voorstanders van den persoonlijken
 dienstplicht, de roeping onze landgenooten beter in te lichten.
Frappez fort, frappez juste et surtout frappez soucent, moet
 daarbij onze leuze zijn. Altijd weder moeten wij dat onafzien-
 bare veld, de heilzame gevolgen van den persoonlijken dienst-
 plicht, uit nieuwe oogpunten laten bezien, en de zege zal ons
 ten slotte niet ontgaan.

Moest ik de Fransche spreuk, die ik aanhaalde, zelf maken, dan zou ik de volgorde harer deelen wijzigen en liever zeggen:
Frappez fort, frappez soucent, et surtout frappez juste. Immers
 de tweede reden, die ons verhindert te slagen, is de zwakte
 van sommige argumenten, waarmede men onze zaak verdedigt
 en waarmede men wel krachtig en dikwijls om zich heen slaat
 doch het doel niet raakt. Laat ik, nu mij ten slotte de pijn-
 lijke taak is opgelegd eenigermate tegen mijne eigene geestver-
 wanten te getuigen, mij houden aan het voorbeeld van den
 voorzichtigen krijgsman, die, zijner zwakte zich bewust, alleen
 in 't gevolg van een ervaren veldheer slag durft te leveren.
 Laat ik mij eenvoudig aansluiten bij, en herhalen wat uw

hooggeachte Voorzitter ons voor weinige dagen ter lezing en overweging aanbod:

„De bestrijders van de plaatsvervanging” — zegt de generaal Knoop — „(gebruiken) in hun ijver voor de goede zaak wel eens argumenten, die geen steek houden en wier gegrondheid alles behalve onbetwistbaar is. Zoo beweert men soms dat een plaatsvervanger noodwendig een slecht soldaat is; en dat alleen door den persoonlijken dienstplicht een leger goed kan zijn. Hierin gaat men te ver; noch het een noch het ander is waar; onder de plaatsvervangers vindt men zeer goede soldaten, al is het dan ook dat uit den aard van de zaak de slechte soldaten daar niet zullen ontbreken; en het is niet onvermijdelijk noodig dat een leger om goed te zijn, samengesteld moet wezen als heden ten dage het Duitsche leger; Napoleon's oude garde, Wellington's Engelsche bataillon's te Waterloo zijn zeer zeker uitmuntende troepen geweest; en toch hebben zij niets uit te staan gehad met den persoonlijken dienstplicht. (1)

De bestrijders der plaatsvervanging, die in hun onberaden ijver meenen niet genoeg kwaads van de plaatsvervangers en nummerverwisselaars te kunnen zeggen, zij doen mijns inziens — het doet mij leed het te moeten zeggen — meer kwaad aan onze zaak, dan de scherpste critiek doen kan. Immers het is een bekend verschijnsel dat niets eene zaak grooter schade doet dan eene zwakke en onvoldoende verdediging. Zeer velen hebben zich zelf doodgeschreven, nooit schreven de tegenstanders iemand dood. *Misschien* staan inderdaad de plaatsvervangers en nummerverwisselaars bij ons zooveel lager dan de miliciens en de vrijwilligers, dat men terecht zou kunnen zeggen dat zij het leger „vergiftigen” en het leger in zijn geheel daarom „een vuilnisbak” zou kunnen noemen. Maar *bewezen* heeft men die bewering nog niet, zoover ik weet, en al ware zij bewezen, op afdoende wijze bewezen, dan passen dergelijke heftige uitdrukkingen niet bij de verdediging van onze zaak. De belangstellende lezer, die twijfelt en nadenkt over de waarde van den persoonlijken dienstplicht, wordt door zulke woorden

1) W. J. Knoop. Brialmont, over het Belgische krijgswezen, blz. 24.

niet bekeerd, maar denkt gewoonlijk: wel moet die zaak wrak staan, als men haar met zulke heftige en wellicht zeer onbillijke taal aanprijst! Zulk eene gedachte is bij dien lezer een bewijs van onnadenkendheid; immers de beste zaak kan verdedigd worden met zwakke argumenten. Maar deze soort van onnadenkendheid is zoo algemeen, dat er tal van voorbeelden zijn aan te wijzen van slimme en arglistige personen, die eene leer op de krachtigste wijze afbreuk hebben gedaan door haar opzettelijk met ondoeltreffende argumenten te verdedigen.

Wachten wij ons dus voor onberaden ijver, en zeggen wij liever met Talleyrand: *surtout pas de zèle*. Het is hoogst gemakkelijk zulke wijze voorschriften te geven; het is, ik gevoel het levendig, hoogst bezwaarlijk ze in de hitte van den strijd op te volgen. Moge het mij gelukt zijn heden avond niet alleen het *frappez fort, frappez souvent* voor oogen gehouden te hebben, wat ik wel geloof te kunnen aannemen; maar moge ik ook in veler oogen niet al te zeer zijn te kort geschoten in het treffen van het wit.

De VOORZITTER. De algemeene toejuichingen bewijzen genoeg hoezeer de rede van den geachten spreker door de vergadering is gewaardeerd. Het zou mijnerzijds aanmatigend zijn er iets bij te voegen: alleen wensch ik nu reeds den spreker dank te zeggen voor het gesprokene. Na de gewone pauze zal gelegenheid tot debat worden gegeven.

De vergadering wordt hierop voor eenige oogenblikken geschorst.

Hervat zijnde, vraagt de VOORZITTER of een der leden het woord wenschte te voeren.

Niemand vraagt het woord.

De VOORZITTER. Uit het zwijgen der vergadering meen ik te moeten opmaken, dat in het algemeen eenstemmig wordt gedacht met het gesprokene.

Mijne Heeren!

De Voorzitter eener vereeniging heeft in den regel tot taak het debat te leiden, niet er aan deel te nemen. Toch zij het

mij veroorloofd ten slotte een enkel woord van dank te brengen in de allereerste plaats aan den hooggeachten spreker, die u een goede zaak op zoo uitnemende wijze heeft voorgesteld.

Wijsbegeerte en vaderlandsliefde gaan hand aan hand. Dit werd reeds in vroegeren tijd door Fichte, den Duitschen wijsgeer, bewezen; toen hij, tijdens de Napoleontische dwingelandij, zoo krachtig zijn volk tot vrijheidsliefde aanmaande, en daardoor de dagen van 1813 voorbereidde.

Ik hoop, geachte spreker, dat ook uwe taal goede vruchten zal dragen en dat zij er toe zal medewerken om volkskracht en volksgeest in ons te versterken. Ik hoop dat de woorden, hier gesproken, niet binnen de wanden van deze zaal besloten zullen blijven, maar dat zij ook daarbuiten weerklink zullen vinden tot in het verst afgelegen gedeelte van ons vaderland.

In de tweede plaats ook een woord van dank aan mijn ouden, hooggeachten vriend, den generaal van Stirum, den stichter, de ziel van den anti-dienstvervangingsbond.

Generaal van Stirum! De Vereeniging stelt op zeer hoogen prijs uwe tegenwoordigheid hier. De Vereeniging eert in u den man, die reeds een halve eeuw geleden in een roemrijken strijd, de onmiskenbaarste blijken heeft gegeven van krijgsdeugd en van geheele toewijding aan de zaak van Koning en Vaderland.

De Vereeniging vereert in U den onvermoeiden kampvechter voor het beginsel van den persoonlijken dienstplicht! En wanneer deze eenmaal bij ons zal worden ingevoerd, wanneer de goede zaak eenmaal zegeviert, dan zal dit ongetwijfeld hoofdzakelijk te danken zijn aan het rustelooze ijveren en werken van generaal van Stirum.

En eindelijk. Mijne Heeren, moet ik deze talrijke en uitgelezen vergadering mijn dank brengen voor hare belangstelling ook nu weder betoond en voor de aandacht, waarmede naar de belangrijke rede van den spreker is geluisterd. Ik acht mij bijzonder gelukkig hier ook te zien vele officieren van ons leger in Indië, waarin de roemrijke traditiën van krijgsdeugd en krijgsbeleid blijven voortleven.

Jaren lang zijn, door den laatsten oorlog, daar schatten gouds en stroomen bloeds geofferd, maar ook werd door dien oorlog

de krijgsgceest bij ons verlevendigd en daardoor onze volkskracht verhoogd.

Het is de taak van de Vereeniging der Krijgswetenschap niet om zich op te houden bij de onbednidente geschilpunten van den dag; maar wel, de groote beginselen van het krijgswezen te behandelen en meer algemeen bekend te maken.

Hier ook, Mijne Heeren, is geen plaats voor staatkundige twisten, geen plaats voor sectehaat en geloofsverschil! neen, niets van dit alles. Hier hebben wij allen slechts één doel: te ijveren voor de heilige zaak van het vaderland en voor de eer en den roem van het Huis van Oranje!

De GENERAAL VAN LIMBURG STIRUM: Ik zeg u hartelijk dank, Mijnheer de Voorzitter, voor de vleierende woorden, die u wel tot mij hebt willen richten. Indien ik tot dusver de kracht gehad heb om iets te doen voor de groote zaak, die ons allen ter harte gaat, dan hebben daartoe ook zeer veel bijgedragen de grondige voordrachten, steeds in deze Vereeniging gehouden.

Hartelijk dank ik u voor de uitnoodiging gericht tot het Hoofdbestuur en tot het bestuur van de Haagsche afdeeling van den Anti-dienstvervangingsbond, om dezen avond hier tegenwoordig te zijn. Zeer aangenaam was mij dit vooral, omdat wij daardoor de gelegenheid hebben gehad de voortreffelijke voordracht van den Hoogleenaar Spruijt te hooren.

De VOORZITTER: Wanneer geen der leden het woord meer wenscht te voeren, dan sluit ik, onder herhaalde dankbetuiging, deze laatste vergadering in dit leesjaar. Ik wil hierbij nog slechts de hoop uitspreken, dat het volgend leesjaar ons even uitmuntenende redenaars en even belangstellende hoorders zal mogen verschaffen, als waarin wij ons steeds hebben mogen verheugen.

De vergadering wordt hierop gesloten.

De Secretaris,

A. L. W. SEYFFART.